

в условиях развитого сознания пролетариата; в условиях отказа от ведущей роли классических социал-демократических партий. Автор анализирует работы А. Лабриолы (1843–1904), Ж. Сореля (1847–1922), Э. Пуже (1860–1931), Э. Пато (1869–1935), Э. Леона (1875–1940) с соответствующей точки зрения.

Ключевые слова: революция, теория, революционный синдикализм, прямое действие, всеобщая забастовка, Европа.

* * *

УДК 391[(=512:19)+(=512:143)]:94(477.75)

Грушецька В. О.,
здобувач кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ), victorianage89@gmail.com

Чоловічі смушеві шапки у побуті тюркського та тюркомовного населення Криму XIX – першої третини XX ст.

Був зроблений системний та комплексний порівняльно-типологічний аналіз невисоких смушевих шапок «калпак» як невід'ємної частини традиційного чоловічого костюма кримських татар і циган, кримських караїмів та кримчаків, які широко використовувалися на території Криму в 30–х рр. XIX ст. – першій третині XX ст. У роботі були застосовані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження (системний, аналітичний, порівняльно-історичний, типологічний методи).

Досліджені особливості виготовлення «калпак», основні підтипи і варіанти даних шапок, які формувалися з урахуванням конструктивних особливостей, матеріалу виготовлення (смушки місцевої породи овець «малич»), декоративного оздоблення і функціонального призначення. Сформульовані висновки, що відображають основні аспекти використання даного головного убору: універсальність властивостей матеріалу виготовлення (смушки) і всесезонність використання в повсякденному житті досліджуваних народів; статусність і ознака достатку; апотропейність.

Ключові слова: вічарство, смушки, хутряна шапка, «калпак», традиційний костюм, кримські татари, кримські цигани, кримські караїми, кримчаки.

Смушева чоловіча шапка – підтип теплих шапок без крисів, який виготовляли із хутра новонароджених ягнят смушевої породи овець. Смушева шапка «калпак» вже майже двісті років була і залишається знаковим традиційним елементом чоловічого костюма тюркського та тюркомовного населення Криму (у кримських татар і кримських циган, кримських караїмів та кримчаків). Ця хутряна шапка для представників зазначених вище народів є найважливішою і найстійкішою частиною костюма, вона має універсальні терморегулюючі властивості захисту тіла людини, що яскраво характеризує всесезонність її використання, також «калпак» виконує важливу роль символу чоловічої мужності та гідності.

Спіраючись на повідомлення мандрівників і краєзнавців, наприклад, П. С. Палласа [19; 20, с. 172–191], Ф. М. Домбровського [9, с. 380–396], А. М. Демідова [8], С. О. Качіоні [13], О. Чеглок (літературний псевдонім, справжнє ім'я О. О. Усов – прим. авт.) [39], П. Дудорова [15] та інші, а також на різноманітні зображальні джерела XIX – першої третини XX ст., насамперед, на чорно-білі літографії французького художника О.–Д.–М. Раффе [24–28] та картини німецького живописця В. Кізелеттера [38] зазначимо, що смушеву шапку носили протягом усього року. Влітку завдяки молодій шкірі ягнят та щільній шовковій або сукняній підкладці, утепленій бавовняною, шапка утримувала цілощу вологу на шкірі голови і не давала можливості їй пересихати, захищала від теплового удару, оберігаючи носія від прямого контакту маківки голови з розпеченим гарячим повітрям; весною та восени під час дощу і мокрою снігу краплини води

швидко збігали завдяки особливим завиткам смушок, захищаючи голову від промокання, а взимку тепле хутро і утеплена бавовною підкладка шапки виконували свою пряму функцію – захищали голову людей від холодного вітру та морозу. Тому на Кримському півострові заради створення смушевих виробів, зокрема і чоловічих шапок, у зазначений період місцеві мешканці спеціально розводили свою грубововняну смушеву овечу породу «малич». Зазначимо також, що «калпак» носили протягом усього дня і знімали з голови лише у виключних випадках.

Використання даного підтипу головних уборів в традиційному чоловічому костюмі місцевого населення мало багатофункціональне призначення, окрім фізичного захисту голови людини, смушева шапка була показником соціального і майнового стану носія та його власним оберегом. Саме тому важливим є науково-історичний аспект виготовлення і традиції використання чоловічої смушевої шапки на території Криму. Мета дослідження статті полягає у здійсненні системного і комплексного порівняльно-типологічного аналізу чоловічих невисоких смушевих шапок «калпак», що входили до складу традиційного костюма кримських татар і кримських циган, кримських караїмів та кримчаків і набули широкого розповсюдження на півострові у 30–х рр. XIX ст. – першій третині XX ст.

Матеріалом виготовлення для чоловічих шапок зазначених вище народів були смушки овечої породи «малич». Загальновідомо, що у Криму розводили декілька порід овець. Вовну, овчину і шкіру смушевих «малич», грубововняних «чонтук» (шубна порода) і тонкорунних «цигей» використовували для пошиву певних елементів традиційного костюма. Залежно від природно-географічних особливостей місцевості і спеціального корму (ковили, золототисячника та інших трав) визначалася якість вовни, овчини і смушок зазначених вище порід кримських овець [1; 23, с. 39; 30; 31, с. 94; 39, с. 42]. «Малич» розводили в степу, частіше за все на Тарханкутському півострові (на північ від Євпаторії) і на Керченському півострові (на рівнинах, прилеглих до Керчі). Отари цієї породи овець відрізнялися витривалістю, невибагливістю, були добре пристосовані до утримання на степових пасовищах і могли здійснювати довгі переходи в пошуках корму. Головною продукцією були смушки, але вони також давали вовну, м'ясо, молоко та овчину [1; 39, с. 41].

Під час опису сировини для виготовлення шапок «калпак» мандрівники у своїх нотатках вказували саме на овечу грубововняну породу «малич», проте без будь-яких пояснень та уточнень використовували для позначення матеріалу виготовлення наступні назви овечих шкур: смушок, каракуль або мерлушка. Зауважимо, що ці поняття не є синонімічними і в професійному розумінні майстрів шкіряних промислів та ремесел смушок означає більш загальне поняття, ніж каракуль. Зазвичай сучасні фахівці розподіляють овчі шкурки за смушковою продуктивністю, де каракуль – це смушок зразкової якості. Шкурка плода овець за кілька днів до народження (у 145–150-добовому віці) називається каракулем / каракульчею (муаровий малюнок і окремі сформовані завитки), шкурка новонароджених ягнят до 3–х днів – каракулем / смушком (усі завитки сформовані, але різні породи овець), і на останок решта несмушевих ягнячих шкур грубововняних порід зазвичай належить до мерлушок – шкурки ягнят

у віці від 8 до 30 днів після народження. Мерлушки характеризуються густим волоссяним покривом з великими завитками від великих до дрібних розмірів з переходами до гладкої вовни [41, с. 112–113]. Таким чином, у овець каракульського типу сильно виражена вікова мінливість волоссяного покриву, а самі шкурки розрізняються за видом, породою овець і цінністю хутра в залежності від періодів ембріонального розвитку плоду або віку ягняти під час молочного розвитку. Найбільш цінні – шкурки ягнят каракульських порід овець, менш цінні – смушевих і найменш цінні – шкурки мерлушкових порід овець.

Однією з головних ознак смушевої кримської породи «малич» була оригінальна звитість вовняного покриву, а також його густота і шовковистість в період ембріонального розвитку і в перші дні життя ягнят після народження. Саме тому для цієї породи найдорожчими були шкурки–смушки «паїрд–гарджі», зняті з ягнят на 1–3 добу після народження [12, с. 33]. Усі ознаки смушка можна об'єднати у наступні групи: загальні товарні властивості шкурки, якість (типи) завитків, якість волосу (довжина, товщина, густота, шовковистість, інтенсивність та блиск), колір і сорт смушка. Ознаки кожної із груп могли також мати вади, які псували смушку за нормативними характеристиками і не дозволяли використовувати її для пошиття хутряних шапок «калпак». Найважливішим показником якості смушок була закрутка волосу. Оцінювали смушки за густотою розміщення закруток (густа, середня, рідка), пружністю, шовковистістю і блиском. Залежно від загальної будови та структурних особливостей сучасні фахівці виділяють наступні види завитків: вальок, біб (цінні), гривки (менш цінні), кільце, напівкільце (малоцінні), горошок та різні деформовані (порочні) завитки [41, с. 110–113].

Колір вовняних волокон залежав від особливостей поглинання світла, яке проникало вглиб волокна завдяки спеціальній речовині – пігменту меланіну. Колір смушка «малич» був як однотонним (чорним, рідше коричневим, димчастим та білим), сур (найчастіше сріблястим, де основа складалася з чорного однотонно пігментованого волосу із білою верхівкою, мандрівники порівнювали цей ефект з «покриттям морозом» або «обсипанням борошном»), складеним (рівномірно змішані пігментовані чорні та непігментовані білі волокна утворювали сірий колір) тощо. Більшість овець цієї породи були представлені чорними смушками, але якщо їхня однотонна вовна була недостатньо забарвлена чорним кольором, тоді це одразу могло знижувати цінність смушка. Проте найдорожчими вважалися смушки овець сур сріблястого кольору, які розводили на Тарханкутському півострові [1; 34, с. 2; 39, с. 41–41; 41, с. 112].

Кримські смушки «паїрд гарджі» були поділені на декілька сортів. На півострові найбільш цінувалися два види смушок сірі та чорні (1 і 2 сортів). Ці сорти мали слабо блискучий або злегка склоподібно–блискучий волоссяний покрив, великі та дрібні смушки однакової форми були розподілені по всій площі шкурки. Шапки, виготовлені з перших двох сортів смушок вважалися найдорожчими виробами, цінувалися як в Криму, так і за його межами [34, с. 3]. Таким чином, доброї якості смушки повинні були мати наступні характеристики: великий розмір завитка, тонку і щільну мідру, густий, пружний і шовковистий з яскраво вираженим блиском вовняний покрив, довгі неширокі закрутки у вигляді валика чи боба.

Завдяки тому, що смушева шапка мала бути одним з найкращих елементів костюма, на її придбання, як правило, не шкодували коштів, причому вона мала виглядати охайно та зазвичай часто використовувалася навіть серед найбідніших верств місцевого населення. Шапка з дорогої смушки перших сортів була цінним елементом чоловічого костюма, а в небагатій сільській родині вона часто була єдиним дорогим головним убором такого типу, тому її могли надягати чоловіки по черзі, вирушаючи або в місто на базар, або на різні сімейні та календарні свята. Через це для виготовлення шапок, призначених для широкого вжитку, використовувався ще і третій сорт кримської смушки, хвилястий волоссяний покрив якого був склоподібно–блискучим або матовим, завитки мали різну величину і форми, які на боках переходили у майже пряме волосся. Шапки зі смушки такого сорту оцінювалися набагато нижче [12, с. 33; 15, с. 10; 16, с. 39; 34, с. 3]. Таким чином, особливість доволі широкого вжитку смушевих шапок в Криму полягала у тому, що для пошиття «калпак» використовувалися зазначені вище три сорти смушок різноманітних кольорів і відтінків, які були різної вартості і виготовлялися для замовників шапок відповідно до їх соціального і майнового стану. Завдяки цьому у мешканців Криму була можливість використовувати смушеві шапки практично серед усіх верств місцевого населення, а традиція носіння цих головних уборів зберігалася навіть за умови заміни багатьох традиційних компонентів костюма на елементи загальноєвропейського зразка.

Технологія первинної обробки овечих шкурок «малич» відбувалася ще на степових пасовищах, коли чабани робили заготовки смушок. Ця процедура складалася з наступних технологічних процесів: забій, розтин, зняття, знежирення, консервування, сушіння, очищення, улежування, сортування і зберігання шкурок. Усі процеси відбувалися один за одним у визначеній послідовності, а неправильне і недбале проведення хоча б одного з них призводило до погіршення якості смушки, а іноді і до повного псування сировини. Тому дотримання і правильне проведення усіх процесів сприяло збереженню і поліпшенню якості смушка [31, с. 94–95; 32, с. 166]. Після зняття і першої обробки смушки чабанами дрібні промисловці–кустари викупали овечі шкурки у вівчарів і доправляли їх для подальшої обробки і пошиву шапок у різні міста передгірського Криму, переважна більшість товару йшла в Бахчисарай та Карасубазар, як у головні ремісничо–торгівельні центри півострова, а також у Сімферополь, Євпаторію та рідше до Феодосії, де також спеціалізувалися і на виготовленні смушевих шапок [3, с. 66; 9, с. 390, 393]. Місцеві шапкарі (майстри з пошиву шапок) часто зустрічалися серед усіх представників досліджуваних народів, про це свідчить і те, що професія шапкаря знайшла своє відображення навіть у прізвищах і прізвиських зазначених народів, наприклад, у кримчаків є прізвище Колпакчи (шапкар) [2, с. 147; 3, с. 66; 9, с. 393–394; 22, с. 262; 36, с. 156; 33, с. 158]. Зазвичай найдорожчі варіанти шапок для забезпечених чоловіків шили спеціально на замовлення в ремісничих майстернях [3, с. 66]. Зауважимо, що всі хутряні шапки даного підтипу, які виготовляли місцеві колпакчи з різних за якістю, кольором та сортами смушок, продавалися на щотижневих базарах у кримських містах та щорічних ярмарках. Так, наприклад, у м. Бахчисарай

щороку 15–25 серпня відбувався Успенський ярмарок, а також у Феодосії, Перекопі, де продавали як заготовки смушок, так і вже зшиті з них різноманітні за формою хутряні чоловічі шапки [6, с. 61–62; 36, с. 154, 156].

Чоловіки та підлітки досліджуваних народів частіше за все голили голови, тому зазвичай повинні були постійно носити головний убір. Аналіз розглянутого матеріалу свідчить про те, що наприкінці XVIII ст. багаті та знатні мешканці спочатку носили високі тканинні та шкіряні шапки, прикрашаючи смушками нижній край околиця цих головних уборів, або використовували в Криму привезені з інших регіонів різні хутряні шапки, наприклад, черкеські смушеві папахи з Кавказу [6, с. 101; 11, с. 170; 14, с. 62; 20, с. 175; 35, с. 199]. Пізніше, вже після реформи костюма 1826 р., яка була проведена в Османській імперії султаном Махмудом II (1808–1839), на теренах Криму з'являються смушеві шапки «калпак» власного виробництва, які поряд з головним убором «фес» поступово замінили ранні варіанти шапок та тюрбан. Вочевидь що у Криму внаслідок збереження величезного впливу турецької моди на традиційне вбрання кримських татар і циган, караїмів та кримчаків також відбуваються різні зміни в костюмі, а смушева шапка отримує на півострові широке розповсюдження і вже як невід'ємна частина традиційного костюма використовується до 30–х рр. XX ст.

Основу смушевої шапки для дорослої людини складали тулія (частина головного убору у вигляді обідка по формі голови) висотою 7–12 см та кругле пласке денце. Основними формами для створення кримських «калпак» стали такі геометричні тіла обергання, як прямий круговий циліндр і прямий круговий конус. Судячи з образотворчих і письмових джерел, ці шапки були відомі та широко представлені як на теренах Кримського півострова, так і за його межами.

Порівняльний аналіз розглянутого матеріалу дає можливість розподілити традиційні чорні та сірі «калпак» (Підтип I) кримських татар і циган, караїмів та кримчаків півострова за похідними формами та по висоті виробу на декілька варіантів:

– Варіант 1 – усічений прямий круговий циліндр, пласке рівне денце (висота 7–8 см) (кримські татари, цигани, караїми, кримчаки);

– Варіант 2 – усічений прямий круговий конус, пласке рівне денце (висота 7–8 см) (кримські татари, цигани, караїми, кримчаки);

– Варіант 3 – усічений високий прямий круговий конус, увігнуте денце (висота 8–12 см) (кримчаки) [17, с. 281; 8, с. 446–447; 11, с. 170; 29, с. 23, 27; 25; 38, с. 67; 37, с. 83; 18, с. 18; 10, с. 59; 20, с. 174; 2, с. 153; 21, с. 597; 5, с. 120; 7, с. 9; 40, с. 85].

У передгір'ї серед кримських татар, кримських караїмів і циган як окремий вид смушевих шапок була не менш популярною біла хутряна шапка (Підтип II), яка, вірогідно, також шилася із овечих шкурок породи «малич», але з білого кольору 3 сорту смушок, була дешевшою за подібні шапки чорного або сірого кольорів і використовувалася в костюмі менш забезпечених верств населення [36, с. 47, 73; 40, с. 85]. Окрім того, смушеву чорну шапку могли також зверху покривати повністю або частково однотонною білою тканиною (кримські татари, кримські караїми) (Підтип III) [14, с. 62; 36, с. 47]. З середини до денця та тулії усіх шапок подібного

зразку пришивали підкладку з тканини, яку підбирали під тон хутра та утеплювали за допомогою бавовни. Розташовувалися «калпак» таким чином, що закривали лише верхню половину голови, де вуха та чоло залишалися при цьому відкритими [38, с. 111, 119; 24; 26; 27; 28; 32, с. 170].

Коли хлопчикам виповнювалося 3–4 роки, то в їхньому дитячому святковому костюмі батьки іноді замінювали фес на смушеву шапку, яка вважалася дуже дорогим подарунком для малюка. Загалом дорогі повсякденні та святкові варіанти шапок, зшитих з перших двох сортів смушок, носили переважно юнаки та молоді чоловіки, прикрашаючи денце такої шапки залежно від матеріального забезпечення родини пришивним сукняним, іноді оксамитовим наверхшам «тепелік» (з кримськотатарської «тепе» – верх, наверхшам), покритим канителлю і блискітками або окремо вишитим наверхшам з дрібного бісеру чи перлин. Діаметр такого наверхшам на смушевій шапці, яке кріпилося до центру денця, коливався від 1,5 см до 7,5 см. Найпоширеніший і загальноприйнятий центральний візерунок наверхшам – рослинний орнамент та гексаграма, яка разом з овечим хутром (культу барана) у тюркських та тюркомовних народів виступала оберегом від наврочення [13, с. 23; 14, с. 39; 18, с. 18; 29, с. 23; 38, с. 67].

Кожний чоловік, який шанобливо ставився до свого становища в суспільстві і поважав традиції свого народу, повинен був з'являтися у людних місцях (базар, площа, кав'ярня тощо) з покритою головною, зокрема у смушевій шапці. Тому як знак гідності та мужності «калпак» носили всюди, незалежно від погоди, часто не знімаючи шапку навіть у власному будинку чи під час перебування в гостях [14, с. 39; 15, с. 10; 20, с. 180; 24; 25]. Якщо власник шапки випадково або спеціально залишав її десь і сам вирушав у справах, то сторонні люди не торкалися до «калпак» і не займали місце, де лежав цей головний убір, щоб не посваритися через це з її власником. Вважалося також великою образою спеціально зняти або збити шапку іншої людини. Але якщо людина сама спеціально знімала шапку, схиляючись перед кимось і намагаючись таким чином отримати зиск від цього, то їй в проханні не відмовляли, але тоді вона втрачала повагу громади. Таке ставлення зазвичай пояснювали тим, що людина повинна була усього в житті досягти сама і мати гідність.

Зникнення з широкого ужитку смушевих шапок «калпак» було обумовлено декількома обставинами. Головними з них слід вважати зменшення попиту на традиційні хутряні шапки через активну акультурацію асиміляцію і зміну способу життя кримських народів завдяки проникненню на півострів багатьох елементів європейської моди і в результаті поширення радянського побуту, коли традиційні «калпак», «фес» та інші шапки замінювалися на фабричні головні убори нового зразка (капелюхи, кепі тощо). Незважаючи на всі зміни в костюмі, що відбувалися протягом 1920–30–х рр. в Криму, хутряні шапки «калпак» ще продовжували використовувати під час різних урочистих подій як головний елемент обрядового та святкового костюма, що символізував приналежність до певної етнічної тюркської та тюркомовної спільноти Криму, але пізніше остаточно вийшли з ужитку [4, с. 316, 323; 21, с. 597].

Таким чином, виділимо основні особливості виготовлення та використання традиційних хутряних

шапок «калпак» на теренах Кримського півострова у зазначений період:

- 1) для головного матеріалу виготовлення шапок – смушки – своя особлива кримська порода овець «малич»;
- 2) сірі (сур сріблястий) смушки були найдорожчими з усіх варіантів, які становили окрему статтю експорту;
- 3) для пошиття хутряних шапок виробляли три сорти смушок «паір гарджі», це давало змогу носити шапки хлопчикам та чоловікам (вікова особливість), де 3-й сорт спеціально використовували для малозабезпечених верств населення (майнова, статусна особливість);
- 4) специфічна колірна гама смушок (чорні, сірі, сур сріблястий, білі);
- 5) особливий спосіб носіння, де вуха і чоло заливалися відкритими;
- 6) форма шапок – усічений циліндр або усічений конус з рівним денцем та усічений конус з увігнутим денцем;
- 7) короткий період використання «калпак», який тривав з 1826 р. після реформи костюма в Османській імперії і до 1930-х рр., не завадив широкому та швидкому розповсюдженню таких шапок серед усіх досліджуваних мешканців Криму, коли вони стали невід'ємною частиною чоловічого костюма, що носили і під традиційне вбрання, і під європейський чи радянський костюм.

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що хутряні шапки «калпак» як знаковий і традиційний елемент чоловічого костюма для кримських татар і циган, кримських караїмів і кримчаків мали спільні характерні ознаки: 1) універсальні властивості матеріалу виготовлення і всесезонність використання – захист від сонячного удару влітку, обігрів і захист від вітрів та опадів взимку (овеча вовна, бавовняна підкладка); 2) статусність (перші сорти вовни, чорний і сур сріблястий кольори) і декор денця – кругле навершя «тепелік», вишите позолотою, бісером або перлинами; 3) частим орнаментом була гексаграма, що виступала як захист і оберіг від наврочення.

Список використаних джерел

1. Абдулаева Г. Сельское хозяйство в Крымском ханстве [Електронний ресурс] / Г. Абдулаева. – Режим доступу: <http://avdet.org/node/6917> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
2. Ачкинази И. В. Крымчаки: Историко-этнографический очерк / И. В. Ачкинази. – Симферополь: ДАР, 2000. – 192 с.
3. Бененсон М. Е. Экономические очерки Крыма / М. Е. Бененсон. – Симферополь, 1919. – 79 с.
4. Боданинский У. А. Археологическое и этнографическое изучение татар в Крыму / У. А. Боданинский // Крымские татары: Хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре / авт.-сост. М. А. Араджиони, А. Г. Герцен. – Симферополь: Доля, 2005. – С.52–82.
5. Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. – Л.: Каменяр, 1990. – 301 с.
6. Гермоген. Таврическая епархия: Записки / Гермоген. – Псков: Тип. Губ. Правления, 1887. – 520 с.
7. Два слова о караимах по поводу караимской комнаты г-жи Р. И. Исаакович / С. И. [Исаакович] (авт.); Выставка Крымского горного клуба. – Одесса, 1893. – 15 с.
8. Демидов А. Н. Путешествие в Южную Россию и Крым, через Венгрию, Валахию и Молдавию, совершенное в 1837 году / А. Н. Демидов. – М., 1853. – 545 с.
9. Домбровский Ф. Историко-статистический очерк г. Бахчисарая / Ф. Домбровский // Новороссийский календарь на 1849 год. – Одесса, 1848. – С.380–396.
10. Живописная Россия. – СПб.; М., 1898. – Т.5. – Ч.2. – 298 с.
11. Зуев В. Ф. Выписка из путевственных записок Василья Зуева, касающихся до полуострова Крыма 1782 года / В. Ф. Зуев // Хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре

старожильческого населения Крыма. Ч.1. Мусульмане: крымские татары, крымские цыгане. – Симферополь, 2004. – С.169–171.

12. Камеральное описание Крыма 1784 года // ИТУАК. – 1897. – Т.4. – С.32–45.
13. Качиони С. А. В дёбрях Крыма / С. А. Качиони. – Петроград: Изд-во Т-ва А. С. Суворина «Новое время», 1917. – 609 с.
14. Крым / сост. Е. Н. Орловская. – М.: Типогр. И. Д. Сытина, 1911. – 216 с.
15. Крым и крымские татары: Очерк / сост. П. Дудоров. – Москва: М. В. Клюкин, 1911. – 56 с.
16. Ливанов Ф. В. Бахчисарай / Ф. В. Ливанов // Ливанов Ф. В. Путеводитель по Крыму. – М.: Типография Т. Рис, 1875. – С.1–59.
17. Народы России. Живописный альбом. – СПб., 1877. – 572 с.
18. Описание пребывания императорской фамилии в Крыму в сентябре 1837 года / сост. С. Сафоновым. – Одесса: Гор. тип., 1840. – 83 с.
19. Паллас П. С. Краткое физическое и топографическое описание Таврической области / П. С. Паллас. – СПб., 1795. – 72 с.
20. Паллас П. С. Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным наместничествам Русского государства в 1793–1794 годах / П. С. Паллас / Пер. с нем. // Хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре старожильского населения Крыма. Ч.1. Мусульмане: крымские татары, крымские цыгане. – Симферополь, 2004. – С.172–191.
21. Пейсах Е. И. К вопросу о старинной национальной одежде крымчаков / Е. И. Пейсах // МАИЭТ. – Симферополь, 2002. – Вып. IX. – С.591–598.
22. Пурим М. Легенда о расстрелянном народе // Берега Тавриды. – 2007. – С.258–270.
23. Ракицкий Н. П. Материалы по экономике Крыма: Экспортные возможности края / Н. П. Ракицкий. – М., 1926. – 47 с.
24. Раффе О.–Д.–М. Литография. Армяне (в центре) и крымские татары в кофейне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora-024.jpg> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
25. Раффе О.–Д.–М. Литография. Интерьер жилища крымских татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora-027.jpg> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
26. Раффе О.–Д.–М. Литография. Караимы из Феодосии (Каффа) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora-021.jpg> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
27. Раффе О.–Д.–М. Литография. Мусульмане подают милостыню при выходе из мечети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora-007.jpg> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
28. Раффе О.–Д.–М. Литография. Цыганская кузница в Бахчисарае (Крым) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora-008.jpg> (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
29. Рославцева Л. И. Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX вв.: Историко-этнографическое исследование / Л. И. Рославцева. – М.: Наука, 2000. – 104 с.
30. Саркизов–Серазини И. М. Население и промышленность [Електронний ресурс] / И. М. Саркизов–Серазини // Крым: Путеводитель / под ред. И. М. Саркизова–Серазини. – М.: Земля и Фабрика, 1925. – С.55–88. – Режим доступу: http://kirimttatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=370 (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
31. Семенова О. Ассортимент виробів кустарів-шкіряників Середньої Наддніпрянщини в кінці XIX – першій половині XX століття / О. Семенова // Українознавство. – 2013. – №2. – С.94–99.
32. Семенова О. Характерные особенности изделий кустарей-кожевников Среднего Поднепровья и губерний Европейской России в конце XIX – начале XX века / О. Семенова // Україна у світовій історії. – 2014. – №4. – С.164–178.
33. Сластникова Л. Ф. Крымчаки города Евпатория в начале XX в. / Л. Ф. Сластникова // Лавровский сборник: Материалы Среднеазиатско-Кавказских исследований. Этнология, история, археология, культурология. 2006–2007 / отв. ред. Ю. Ю. Карпов, И. В. Стасевич. – СПб.: МАЭ РАН, 2007. – С.158–162.
34. Смущка невыделанная. ГОСТ 10225–75 [Електронний ресурс]. – М., 1975. – 5 с. – Режим доступу: http://standartgost.ru/g/ГОСТ_10225-75 (дата звернення 30.09.2015) – Назва з екрана.
35. Сумароков П. И. Досуги крымского судьи или второе путешествие в Тавриду / П. И. Сумароков // Хрестоматия по

этнической истории и традиционной культуре старокрымского населения Крыма. Ч.1. Мусульмане: крымские татары, крымские цыгане. – Симферополь, 2004. – С.195–203.

36. Федоров Ф. А. Крым, с Севастополем, Балаклавой и другими его городами: С описанием рек, озер, гор и долин; с его историей, жителями, их нравами и образом жизни / Ф. А. Федоров. – СПб.: тип. Э. Веймара, 1855. – 191 с.

37. Филоненко В. И. Крымские цыгане / В. И. Филоненко // Сквозь века / сост. Н. В. Николаенко. – Вып.2. – Симферополь, 1996. – №2. – С.76–87. – (Народы Крыма).

38. Художник и этнограф Вильгельм Кизеветтер (1811–1865) в Крыму / под ред. Б. Каульбах, Э. Титмайер. – К.: Вік, 2005. – 130 с.

39. Чеглок А. Красавица Таврида / А. Чеглок. – М.: Изд. К. И. Тихомирова, 1910. – Вып.1. Степной Крым. – 113 с.

40. Шишкина О. П. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году / О. П. Шишкина. – СПб., 1848. – Ч. II. – 304 с.

41. Штомель М. В. Технология виробництва продукції вівчарства / М. В. Штомель, Б. О. Вовченко. – К.: Вища освіта, 2005. – 343 с.

References

1. Abdulaeva G. Selskoe khozyaystvo v Krymskom khanstve [Elektronnyj resurs] / G. Abdulaeva. – Rezhym dostupu: <http://avdet.org/node/6917> (Accessed 30 September 2015).

2. Achkinazi I. V. Krymchaki: Istoriko-etnograficheskiy ocherk / I. V. Achkinazi. – Simferopol: DAR, 2000. – 192 s.

3. Benenson M. Ye. Ekonomicheskie ocherki Kryma / M. Ye. Benenson. – Simferopol, 1919. – 79 s.

4. Bodaninskiy U. A. Arkheologicheskoe i etnograficheskoe izuchenie tatar v Krymu / U. A. Bodaninskiy // Krymskie tatars: Khrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture / avt.–sost. M. A. Aradzhiy, A. G. Gertsen. – Simferopol: Dolya, 2005. – S.52–82.

5. Boplan Gh. L. Opys Ukrainy / Ghijom Levaser de Boplan; Ukrainjski kozaky ta jihni ostanni ghetjmany; Boghdan Khmelnyjcykij / Prosper Merime. – L.: Kamenjar, 1990. – 301 s.

6. Germogen. Tavricheskaya eparkhiya: Zapiski / Germogen. – Pskov: Tip. Gub. Pravleniya, 1887. – 520 s.

7. Dva slova o karaimakh po povodu karaimskoy komnaty g–zhi R. I. Isaakovich / S. I. [Isakovich] (avt.); Vystavka Krymskogo gornogo kluba. – Odessa, 1893. – 15 s.

8. Demidov A. N. Puteshestvie v Yuzhnyu Rossiyu i Krym, cherez Vengriyu, Valakhiyu i Moldaviyu, sovershennoe v 1837 godu / A. N. Demidov. – M., 1853. – 545 s.

9. Dombrovskiy F. Istoriko–statisticheskiy ocherk g. Bakhchisaraya / F. Dombrovskiy // Novorossiyskiy kalendar na 1849 god. – Odessa, 1848. – S.380–396.

10. Zhivopisnaya Rossiya. – SPb.; M., 1898. – T.5. – Ch.2. – 298 s.

11. Zuev V. F. Vypiska iz puteshestvennykh zapisok Vasilya Zueva, kasayushchikhsya do poluostrova Kryma 1782 goda / V. F. Zuev // Khrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture starozhilcheskogo naseleniya Kryma. Ch.1. Musulmane: krymskie tatars, krymskie tsygane. – Simferopol, 2004. – S.169–171.

12. Kameralnoe opisanie Kryma 1784 goda // ITUAK. – 1897. – T.4. – S.32–45.

13. Kachioni S. A. V debryakh Kryma / S. A. Kachioni. – Petrograd: Izd–vo T–va A. S. Suvorina «Novoe vremya», 1917. – 609 s.

14. Krym / sost. Ye. N. Orlovskaya. – M.: Tipogr. I. D. Sytina, 1911. – 216 s.

15. Krym i krymskie tatars: Ocherk / sost. P. Dudorov. – Moskva: M. V. Klyukin, 1911. – 56 s.

16. Livanov F. V. Bakhchisaray / F. V. Livanov // Livanov F. V. Putevoditel po Krymu. – M.: Tipografiya T. Ris, 1875. – S.1–59.

17. Narody Rossii. Zhivopisnyy albom. – SPb., 1877. – 572 s.

18. Opisanie prebyvaniya imperatorskoy familii v Krymu v sentyabre 1837 goda / sost. S. Safonovym. – Odessa: Gor. tip., 1840. – 83 s.

19. Pallas P. S. Kratkoe fizicheskoe i topograficheskoe opisanie Tavricheskoy oblasti / P. S. Pallas. – SPb., 1795. – 72 s.

20. Pallas P. S. Nablyudeniya, sdelannye vo vremya puteshestviya po yuzhnyim namestnichestvam Russkogo gosudarstva v 1793–1794 godakh / P. S. Pallas / Per. s nem. // Khrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture starozhilcheskogo naseleniya Kryma. Ch.1. Musulmane: krymskie tatars, krymskie tsygane. – Simferopol, 2004. – S.172–191.

21. Peysakh Ye. I. K voprosu o starinnoy natsionalnoy odezhde krymchakov / Ye. I. Peysakh // MAIET. – Simferopol, 2002. – Vyp. IX. – S.591–598.

22. Purim M. Legenda o rasstrelyannom narode // Brega Tavridy. – 2007. – S.258–270.

23. Rakitskiy N. P. Materialy po ekonomike Kryma: Ekspozitsionnyye vozmozhnosti kraya / N. P. Rakitskiy. – M., 1926. – 47 s.

24. Raffé O.–D.–M. Litografiya. Armyane (v tsentre) i krymskie tatars v kofeyne [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora–024.jpg> (Accessed 30 September 2015).

25. Raffé O.–D.–M. Litografiya. Interer zhilishcha krymskikh tatar [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora–027.jpg> (Accessed 30 September 2015).

26. Raffé O.–D.–M. Litografiya. Karaimy iz Feodosii (Kaffa) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora–021.jpg> (Accessed 30 September 2015).

27. Raffé O.–D.–M. Litografiya. Musulmane podayut milostynyu pri vykhode iz mecheti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora–007.jpg> (Accessed 30 September 2015).

28. Raffé O.–D.–M. Litografiya. Tsyganskaya kuznitsa v Bakhchisaraye (Krym) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.crimea-album.com/catalogue/100/ora–008.jpg> (Accessed 30 September 2015).

29. Roslavtseva L. I. Odezhdna krymskikh tatar kontsa XVIII – nachala XX vv.: Istoriko–etnograficheskoe issledovanie / L. I. Roslavtseva. – M.: Nauka, 2000. – 104 s.

30. Sarkizov–Serazini I. M. Naselenie i promyshlennost [Elektronnyj resurs] / I. M. Sarkizov–Serazini // Krym: Putevoditel / pod red. I. M. Sarkizova–Serazini. – M.: Zemlya i Fabrika, 1925. – S.55–88. – Rezhym dostupu: http://kirimtatar.com/index.php?Option=com_content&task=view&id=24&Itemid=370 (Accessed 30 September 2015).

31. Semenova O. Asortyment vyrobiv kustariv–shkirjanykiv Serednjoj Naddniprojanshyny v kinci XIX – pershij polovyni XX stolittja / O. Semenova // Ukrainoznavstvo. – 2013. – №2. – S.94–99.

32. Semenova O. Kharakternye osobennosti izdeliy kustarey–kozhevnikov Srednego Podneprovya i guberniy Yevropetskoy Rossii v kontse XIX – nachale XX veka / O. Semenova // Ukrainina u svitovij istoriji. – 2014. – №4. – S.164–178.

33. Slastnikova L. F. Krymchaki goroda Yevpatoriya v nachale XX v. / L. F. Slastnikova // Lavrovskiy sbornik: Materialy Sredneaziatsko–Kavkazskikh issledovaniy. Etnologiya, istoriya, arkhologiya, kulturologiya. 2006–2007 / otv. red. Yu. Yu. Karpov, I. V. Stasevich. – SPb.: MAE RAN, 2007. – S.158–162.

34. Smushka nevydelannaya. GOST 10225–75 [Elektronnyj resurs]. – M., 1975. – 5 s. – Rezhym dostupu: http://standartgost.ru/g/GOCT_10225–75 (Accessed 30 September 2015).

35. Sumarokov P. I. Dosugi krymskogo sudi ili vtoroe puteshestvie v Tavridu / P. I. Sumarokov // Khrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture starozhilcheskogo naseleniya Kryma. Ch.1. Musulmane: krymskie tatars, krymskie tsygane. – Simferopol, 2004. – S.195–203.

36. Fedorov F. A. Krym, s Sevastopolem, Balaklavoyu i drugimi ego gorodami: S opisaniem rek, ozer, gor i dolin; s ego istorieyu, zhitelyami, ikh nravami i obrazom zhizni / F. A. Fedorov. – SPb.: tip. E. Veymara, 1855. – 191 s.

37. Filonenko V. I. Krymskie tsygane / V. I. Filonenko // Skvoz veka / sost. N. V. Nikolaenko. – Vyp.2. – Simferopol, 1996. – №2. – S.76–87. – (Narody Kryma).

38. Khudozhnik i etnograf Vilgelm Kizevetter (1811–1865) v Krymu / pod. red. B. Kaulbach, E. Titmayer. – K.: Vik, 2005. – 130 s.

39. Cheglok A. Krasavitsa Tavrída / A. Cheglok. – M.: Izd. K. I. Tikhomirova, 1910. – Vyp.1. Stepnoy Krym. – 113 s.

40. Shishkina O. P. Zаметki i vospominaniya russkoy puteshestvennitsy po Rossii v 1845 godu / O. P. Shishkina. – SPb., 1848. – Ch. II. – 304 s.

41. Shtomelj M. V. Tekhnologhija vyrobnyctva produkciji vivcharstva / M. V. Shtomelj, B. O. Vovchenko. – K.: Vyshha osvita, 2005. – 343 s.

Hrushetska V. O., Applicant at the Department of Ethnology and Archaeology, Institute of History, Political Science and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano–Frankivsk), victorianage89@gmail.com

The men's lamb pelt caps in life of Turkic and Turkic-speaking population of the Crimea at the XIXth – the first third of the XXth century

The aim of scientific investigation in article is systematic and complex comparative and typological analysis of the low cap of lamb pelt «kalpak» in the Crimea at the 30's of the XIXth – the first third of the XXth cc. The achievement of this goal ensured by the general scientific and special methods: the systematic, analytical,

comparative and historical, typological methods. The subtypes and variants of indicated headdress were investigated. The lamb pelt of three sheep breeds varieties «malych» were considered as the manufacturing material. The decoration and the functional purpose of caps were analyzed. The conclusions that reflected by the main aspects of headdress application were formulated: the universality properties of the material production local sheep breed «malych»; the warm caps application in the daily lives of the peoples in all seasons; caps were a sign of prosperity and determined the status the first expensive varieties of lamb pelt and costly decoration; «kalpak» aim in protection against witchery.

Keywords: sheep breeding, lamb pelt, fur cap, «kalpak», traditional costume, Crimean Tatars, Crimean Gypsies, Crimean Karaites, Krymchaks.

Грушецкая В. А., соискатель кафедры этнологии и археологии Института истории, политологии и международных отношений, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (Украина, Ивано-Франковск), victorianage89@gmail.com

Мужские смушковые шапки в быту тюркского и тюркоязычного населения Крыма XIX – первой трети XX вв.

Предпринят системный и комплексный сравнительно-типологический анализ невысоких смушковых шапок «калпак» как неотъемлемой части традиционного мужского костюма крымских татар и цыган, крымских караимов и крымчаков, которые широко использовались на территории Крыма в 30-х гг. XIX вв. – первой трети XX вв. В работе были применены общенаучные и специальные методы исследования (системный, аналитический, сравнительно-исторический, типологический методы).

Изучены особенности изготовления «калпак», основные подтипы и варианты данных шапок, формирующиеся с учетом конструктивных особенностей, материала изготовления (смушки местной породы овец «malych»), декоративного оформления и функционального предназначения. Сформулированы выводы, отражающие главные аспекты использования данного головного убора: универсальность свойств материала изготовления (смушки) и всепогодность использования в повседневной жизни исследуемых народов; статусность и признак достатка; апотропейность.

Ключевые слова: овцеводство, смушки, меховая шапка, «калпак», традиционный костюм, крымские татары, крымские цыгане, крымские караимы, крымчаки.

* * *

УДК 930:001.5:929

Ототюк О. В.,
здобувач, Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв (Україна, Київ),
ototyuk_oleksand@ukr.net

**НАУКОВІ ШКОЛИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ
В. Б. АТОНОВИЧА, М. В. ДОВНАР–ЗАПОЛЬСЬКОГО,
Є. Д. СТАШЕВСЬКОГО ТА Б. Г. КУРЦА**

Розкрито суть синонімічного ряду терміну наукова школа та спадковості історичних пошуків від В. Б. Атоновича та його народницької школи або ж Київської школи істориків–документалістів через його учня – М. В. Довнар–Запольського до його вихованців Є. Д. Сташевського та Б. Г. Курца. Основними об'єктами вивчень зазначеної школи було Київська Русь, середньовічна Московія, Велике князівство Литовське загалом, і зокрема економічні відносини і господарство. Оскільки авторами історичних та етнографічних праць були зазначені в назві моєї статті люди, то її об'єктом досліджень моєї роботи є відслідковування на базі біографічних даних та робіт, написаних засновниками та учнями цієї школи спільних та відмінних рис притаманних цій школі.

Ключові слова: наукова школа, напрям, течія.

На сьогоднішній день в сучасній українській та білоруській історіографії відроджено ряд імен видатних істориків, дослідників різних регіонів Великого князівства Литовського. Звинувачений у «неортодоксальному розумінні марксизму» основний герой моєї розвідки в 40–50 рр. XX ст. був забутий в наукових колах. Починаючи з 1959 року короткими згадками в монографії, присвяченій історії Київського університету ім'я дослідника литовсько–польської доби, автора понад 150 праць з історії Київської Русі, Московської держави, Росії в 19 ст., історії Литви, Білорусі та України – М. В. Довнар–Запольського знову повернулося до вузького кола науковців, котрі займалися дослідженням історіографії та краєзнавства. Визначний

вчений–архівіст, наукові інтереси котрого були за межами його історичних робіт [1, с. 8].

Довнар–Запольський входив до складу численних товариств та комісій – Археографічної комісії імперського Московського археологічного товариства, Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, Історичного товариства Нестора Літописця та ін. Одним із головних напрямів діяльності Довнара–Запольського була археографічна робота.

Тісно співпрацював з Київською тимчасовою комісією для розгляду давніх актів (дійсний член з 1908). Редагував 5–й том «Архива Юго–Западной России» – «Акты об украинской администрации XVI–XVII вв.», що включав широке коло джерел з проблем розвитку міст, торгівлі, системи управління в українських старостах. Значним був внесок Довнар–Запольського у справу підготовки кадрів архівних установ України. Як перший директор Київського археологічного інституту він прислужився становленню архівної справи освіти. Очолований ним впродовж 1918–1919 р. інститут фактично став першим в Україні вищим навчальним закладом для підготовки архівістів, бібліотекарів, музеєзнавців, етнографів, культурологів. 1920–1922 р. обіймав посаду професора Харківського університету, розробив концепцію підготовки кадрів для архівних установ, яка полягала в організації диференційованих короткотермінових (тритижневих) курсів за прикладом західноєвропейських та тривалих (дворічних), що продовжували ідею археологічного інституту.

Прийmemo за константу з деякими поправками на фізичну науку та її організаційних структур, застосування точку зору Ю. Храмова щодо наукових шкіл як неформальних творчих співдружностей дослідників різних поколінь високої наукової кваліфікації на чолі з лідером на базі лабораторії чи відділу наукового інституту, кафедри вузу в межах будь–якого наукового напрямку, об'єднаних спільними підходами до вирішення проблеми, стилем роботи та мислення, оригінальністю ідей і методів реалізації своєї наукової програми, котре отримало значні результати, має авторитет та суспільне визнання в даній галузі знання.

У фаховому виданні – «Український історичний журнал» (далі – УІЖ) дослідники неодноразово привертати інтерес до постаті Митрофана Вікторовича: УІЖ за 1959 рік «Вітчизняна історія в Київському університеті за 125 років», УІЖ за 1987 рік «Історичне товариство Нестора–Літописця: основні етапи та напрямки діяльності (1872–1931)», УІЖ за 2003 рік «Історична спадщина М. В. Довнар–Запольського (1864–1934)». На шпальтах часопису «Архіви України» 1989 року Л. Шохін розмістив розвідку «Маловідомі документи про діяльність М. В. Довнар–Запольського в галузі архівної справи». Так в монографії О. І. Журби згадується діяльність Митрофана Вікторовича в складі Київської археографічної комісії. В бібліографічному довіднику «Українські архівісти» Р. Майборода та І. Матяш помістили біографію вченого [1, с. 12]. Ряд вітчизняних істориків сучасності: І. Верба, В. Уляновський та іноземних, передовсім білоруських (Н. Улашик) та російських (Д. Гутнов) науковців досліджували праці вченого. Крім того значним ґрунтом для досліджень є джерела: відгуки В. Антоновича, П. Голубовського на працю Довнар–Запольського «Государственное хозяйство Великого княжества